

Адаптивні функції образу Я неповнолітніх

Грись А.М.

Анотація

У статті розглядається образ Я в контексті адаптивних процесів. Розкрито психологічні особливості виникнення та функціонування даної психоструктури у неповнолітніх та їх роль у інтерпретації феномена адаптації. Виділено механізми становлення змістових аспектів образу Я в залежності від типу адаптивних стратегій особистості. Визначено амбівалентність образу Я як перспективу емпіричних досліджень.

Ключові слова: образ Я, Я-концепція, «тілесне Я», «наявне Я», «динамічне Я», «фактичне Я»; «ймовірне Я»; «ідеалізоване Я»; «репрезентоване Я», адаптація, адаптивні стратегії.

Аннотация

В статье рассматривается образ Я в контексте адаптивных процессов. Раскрыты психологические особенности возникновения и функционирования данной психоструктуры у несовершеннолетних и их роль в интерпретации феномена адаптации. Выделены механизмы становления содержательных аспектов образа Я в зависимости от типа адаптивных стратегий личности. Определена амбивалентность образа Я как перспектива дальнейших эмпирических исследований.

Ключевые слова: образ Я, Я-концепция, «телесное Я», «наличное Я», «динамическое Я», «фактическое Я», «вероятное Я», «идеализированное Я», «репрезентированное Я», адаптация, адаптивные стратегии.

Annotation

In the article the image I in the context of adaptive processes. The psychological characteristics and functioning of this psychostructure in juveniles and their role in the interpretation of adaptation. Highlighted aspects of the

mechanisms of development of semantic image I according to the type of adaptive strategies of the individual. Determined ambivalence image I like the prospect of empirical research.

Keywords: Image I, I-concept, "I am carnal," I'm available, "dynamic I", "I basically", "likely I"; "I idealized", "I represented, adaptation, adaptive strategy.

Актуальність. У психології завжди були і залишаються актуальними питання про особистість, її складові, зокрема, про те якою вона себе уявляє, який її Образ-Я. І тут же одразу постають питання про те, як впливає Образ-Я на її поведінку, яка його роль у життєдіяльності особистості в цілому? Як присвоюються і застосовуються матеріальні і духовні цінності в процесі соціалізації? Адже важливо не лише пізнати Образ-Я особистості, а й з'ясувати можливості його змін та розвитку. Аналіз досліджень, присвячених зазначеній проблемі, свідчить, про те, що попри значну увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників до даного соціально-психологічного утворення питання про походження і механізми функціонування образу-Я та його ролі в адаптивних процесах залишаються недостатньо розробленими.

Проблема вивчення образу-Я в психологічній літературі розглядалася в працях видатних вітчизняних та зарубіжних авторів. Накопичено матеріал про зміст образу-Я та його структуру (Р. Берн, Л. Венгер, У. Джемс, І. Кон, Є. Клімов, Ч. Кулі, Дж.Мід, А. Налачджан, С. Пантілеєв, М. Розенберг, Є. Соколова, І. Чеснокова, Т. Шибутані, S. Epstein, P. Lecky, W. Strein та ін.) Багато праць розкривають вікові особливості уявлень про зміст свого «Я» (Л. Божович, Г. Залеський, Р. Крайг, І. Чеснокова, WJ Livesley, B. Bromley та ін.). Предметом спеціального психологічного дослідження були і питання про рівні розвитку образу-Я (І. Кон, В. Мейлі, Р. Мерлін, М. Розенберг та ін), досягнення яких на різних вікових етапах може означати не лише знання свого «Я», а й готовність його реалізувати у власній поведінці.

Постановка проблеми. В руслі вивчення образу Я, як і в психологічній науці в цілому та окремих її галузях зокрема, спостерігається тенденція переважання психологічної практики над психологічною теорією. Саме тому у літературі представлений різноманітний набір методик для вивчення образу-Я, або його окремих компонентів. Така ситуація пов'язана із багатьма причинами основними серед яких на нашу думку є:

- сучасний експериментальний етап розвитку психології, зокрема бурхливий розвиток практичної психології та її затребуваність у різних сферах суспільного життя;

- причини економічного характеру, які унеможливають чітку диференційованість фахівців (академічні психологи та практичні психологи), що сповільнює розвиток і науки і практики. Адже як відомо на Заході такий поділ існує в усіх галузях знань. Як от фізик теоретик і фізик практик – це два фахівці кожен з яких має чітко визначене коло професійних обов'язків та інтересів;

- причини культурного, політичного та суспільного змісту.

Такий стан справ багато в чому гальмує створення ефективних, методологічно обґрунтованих програм розвитку та психологічного супроводу становлення образу Я неповнолітніх. Серед психологів українського психологічного простору, які займаються розробкою теоретичних моделей функціонування тих чи інших аспектів самосвідомості особистості С.Д. Максименко, Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, І.С. Булах, Н.Ю. Максимова, Ю.М. Швалб, Н.В. Чепелева, В.В. Москаленко, В.Л. Зливков та ін.

Разом з тим, недостатньо вивчена значимість образу Я в руслі адаптивних процесів, особливо методологічні аспекти зазначеної проблематики у підлітковому віці зокрема, що і визначило актуальність даного дослідження.

Мета статті: спроба методологічного аналізу проблеми образу Я в руслі адаптивних процесів особистості неповнолітніх.

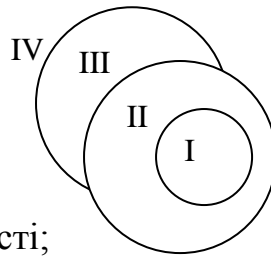
Виклад основного матеріалу.

На становлення у підростаючої особистості норм загальнолюдської моралі, стійкої особистісної позиції спрямовані сучасні психологічні технології, а також освітні та виховні впливи. Особливу складність становить вирішення цього завдання для осіб підліткового віку. Труднощі, пов'язані з властивою цьому віковому етапу різкою зміною раніше вироблених уявлень про себе і навколишній світ, ніби накладаються на складність перехідного періоду в соціальному розвитку суспільства. У цих умовах особливого значення набуває проблема становлення Я-Образу підлітка, який істотно обумовлює його поведінку, емоційне самопочуття, весь процес становлення особистості. Особливу роль у становленні Я-концепції підлітка відіграють смисложиттєві орієнтації: фундаментальні характеристики феномена сенсу життя, формування структурних ієрархій, оптимально сприяють позитивному становленню особистості. Смисложиттєві аспекти формування Я-концепції включають в себе вивчення взаємовпливу феноменів сенсу життя і акме; суто практичні дослідження особливостей становлення смисложиттєвих орієнтацій у підлітків «групи ризику» (Т. І. Шульга), школярів, які атипово розвиваються (Є. Є. Вахромов), дітей і підлітків, які живуть в умовах дефіциту спілкування (А. В. Суворов) та цілий ряд інших.

В історії філософії і психології висловлені різні точки зору про природу «Я», співвідношення понять Образ «Я», «Я-концепція», «ідентичність» і «самосвідомість» особистості. Ця історія представлена в цілому ряді досліджень, причому в згаданих працях відзначається, що не існує ще єдиного погляду на цю проблему (І. С. Кон, І. І. Чеснокова, А. Г. Спіркін, В. В. Столін та ін.)

Спроба виділення адаптивних функцій Образу Я в цілому здійснена у працях Налчаджяна.

На основі аналізу різних точок зору на структуру особистості та її самосвідомості Налчаджяном було запропоновано схему, або послідовність розташування окремих підструктур особистості:

I - «Я», центр особистості;

II - «Я-концепція», тобто самосвідомість «Я», що складається зі стійких «Я-образів»;

III - ситуативні або оперативні «Я-образи»;

IV - властивості особистості, риси характеру, здібності і т. п.

Римськими цифрами позначені «сфери особистості». Вся структура центрована навколо «Я». Пізнавальні процеси не вказані, вони складають окремий блок.

Тут центральна маленька сфера позначає «Я» (I), яке розуміється вченим як центр особистості і її самосвідомості. «Я» є центральною організуючою, інтегруючою та регулюючою інстанцією психіки, основним підсумком онтогенетичного психічного розвитку індивіда. «Я» здійснює свої функції на свідомо-підсвідомому рівні, причому його структура, по суті, не піднімається на рівень свідомості. Позначення словом «Я» може створити ілюзію повного усвідомлення цієї *центральної* інстанції особистості, фактично ж воно живе і здійснює свої функції підсвідомо - як в стані бадьорості, так і сну. Зокрема, вивчення сновидінь показує, що в цьому особливому активному підсвідомому стані досить чітко виражається «Я» особистості, підструктури її самосвідомості. 1

Будучи центральною інстанцією особистості, «Я» володіє самосвідомістю, або «Я-концепцією» (сукупністю знань про себе та самоствавлення). «Я-концепція» є спільною структурою самосвідомості, яка належить «Я». Вона оточує сферу «Я» і, у свою чергу, поділяється на тісно взаємопов'язані підструктури або відносно стійкі «Я-образи». Ці стійкі «Я-образи» є у дорослої людини, у якої формування самосвідомості в основному завершено, є досить стійкою структурою і піддається тільки *ситуативним* поверховим змінам, крім випадків конверсії, або надзвичайних обставин чи

потрясінь у житті особистості. У психології названі підструктури "Я-концепції» вже відомі й виступають під назвами «актуальне Я», «реальне Я», «ідеальне Я» і т. п.

Дослідження зазначених психоструктур грає виключно важливу роль для розуміння процесів і механізмів соціально-психологічної адаптації особистості.

Особистість виявляє свою активність у різних, переважно соціальних ситуаціях. Активність її самосвідомості виражається у вигляді ситуативних (оперативних і динамічних) «Я-образів», які, кажучи фігурально, «оточують» «центральне Я» і «Я-концепцію». Ці динамічні й значною мірою усвідомлювані «Я-образи» є актуально усвідомлюваними частинами «Я-концепції», її різних підструктур (стійких приватних «Я» або «Я-образів»). Вони входять до складу «потoku психіки», зокрема «потoku свідомості», і в залежності від швидкості зміни зовнішніх ситуацій, тут же змінюють один одного. Таким чином, психіка людини в бадьорому стані гнучко реагує на ситуативні зміни середовища.

Наступний шар структури особистості становлять її психічні якості та властивості, її риси і комплекси, складові характеру, темперамент, здібності, в цілому - знаряддя практичної активності особистості.

Психічні процеси (відчуття, сприйняття, процеси пам'яті, мислення та уява, емоційні переживання, предметні дії і т. п.) на цій схемі не вказані [1]. Центральне «Я» особистості через стійкі підструктури "Я-концепції» керує цими процесами, регулює їх, спрямовує на пізнання себе і навколишнього світу. «Я» і зазначені психічні процеси, образно кажучи, зустрічаються на свідомо-підсвідомому динамічному шарі психіки, де виявляються ситуативні «Я-образи». На думку Налчаджяна, пізнавальні здібності і процеси в психіці людини становлять окремий функціональний блок, який підпорядковується центральному «Я», коли особистість досягає досить високого рівня зрілості. Природно тому, що на поставлене ще А. Г. Спіркіним запитання: «Чи можна ототожнити «Я» з усією сукупністю психічних явищ або воно виступає як їх

вище регулююче і інтегруюче духовне начало, як би стоїть над ними?»), Налчаджян відповідає наступним чином: «Я» як центральна психічна інстанція особистості і «Я-концепція» є регулюючими й інтегруючими інстанціями особистості [1].

При такому розумінні «Я» навряд чи до його складу можна включити всі інші психічні процеси, крім власне «самосвідомості», що протікають в межах того психічного простору, яким зайняте «Я» - «Я-концепцією» (самоконцепцією) і ситуативними динамічними «Я-образами». Якщо включити сюди, наприклад, ще й пізнавальні та емоційні процеси, не кажучи вже про предметні дії особистості, тоді згубиться специфічність самосвідомості як особливої підструктури особистості. Навіть багато психічних властивостей особистості (окрім стійких рис самосвідомості та їх комплексів, які стали характерологічними) сюди не входять. Натомість в структуру «Я-концепції» та її стійких підструктур входять образи, суб'єктивні відображення цих властивостей і рис, а також їх особистісні оцінки.

Для розвитку теорії соціально-психологічної адаптації особистості найбільшу важливість має вивчення «Я-концепції».

1. «Я-концепція» є результатом соціалізації та соціально-психологічної адаптації особистості до типових ситуацій її життєдіяльності.

2. Особливості «Я-концепції» та її окремих підструктур (щодо стійких «Я-образів») є показниками того, як адаптована особистість до соціальних умов свого існування.

3. У структурі різних особистостей можуть існувати як адаптивні, так і дезадаптивні і патологічно адаптивні структури «Я-концепції» та їх підструктури [1].

Для з'ясування того, в яких адаптивних процесах виникає необхідність зміни і розвитку «Я-концепції», поява нових її підструктур необхідно звернутися до різних типів адаптивних стратегій, які тут доречно згадати:

1) адаптація особистості шляхом перетворення або повного подолання проблемної ситуації, у тому числі різних видів конфліктів. Це активна, перевага незахисної адаптації нефрустрованої або слабо фрустрованої особистості;

2) адаптація шляхом відходу від проблемної ситуації: це пасивна «адаптація», втеча, пошук нових, більш сприятливих для забезпечення безпеки та задоволення потреб стратегій;

3) адаптація зі збереженням проблемної ситуації й пристосування до неї. Кожна з цих адаптивних стратегій має свої різновиди й варіанти.

Яким чином здійснюється третій різновид, або адаптивна стратегія, яка в даному контексті перш за все нас цікавить? Така адаптація може здійснюватися такими шляхами:

а) шляхом перетворення сприйняття й тлумачення ситуації, тобто створення її неproblemного *суб'єктивного образу*;

б) шляхом більш глибокої зміни самої особистості, в першу чергу - її «Я-концепції». Адаптивні підструктури самосвідомості виникають, в першу чергу, в результаті систематичного використання цього останнього різновиду адаптивної стратегії [1].

Згідно з існуючими підходами, які склалися в науці стосовно «Я-концепції» особистості, то вона має складну структуру. Запропонована Ф. Розенбергом класифікація підструктур «Я-концепції» включає наступні утворення: образ тіла («тілесне Я»); «наявне Я» (або «справжнє Я»); «динамічне Я»; «фактичне Я»; «ймовірне Я»; «ідеалізоване Я»; «репрезентоване Я» та інші підструктури.

В контексті вивчення конкретних форм участі «Я-концепції» в адаптивних процесах особистості опишемо деякі з цих підструктур і спробуємо розкрити їх адаптивні функції.

Розпочнемо з образу тіла («тілесного Я») і його адаптивного значення. В. Шонфельд виділяє наступні компоненти, на свідомому чи несвідомому рівнях, які визначають образ тіла людини в її уяві:

1) актуальне суб'єктивне сприйняття тіла, - як зовнішності, так і здатності до функціонування; 2) інтерналізовані психологічні фактори, які є результатом власного емоційного досвіду індивіда, так само як і спотворення концепції тіла, які є у соматичних ілюзіях, 3) соціологічні фактори, пов'язані з тим, як батьки і суспільство реагують на індивіда; 4) ідеальний образ тіла, що полягає в установках по відношенню до тіла, у свою чергу пов'язаних з відчуттями, сприйняттями, порівняннями і ідентифікаціями власного тіла з тілами інших людей» [1].

На основі узагальнення численних клінічних фактів у 1912 році було висунуто припущення, «що у великих півкулях є проекція всього тіла, як би «модель свого тіла» або «схема тіла»[3].

Проте Ж. Лерміт вважав, що думки про жорстку локалізацію образу тіла не досить правомірні, так як цей образ є динамічним, таким, що розвивається. Але він визнав, що «збереження і розвиток нашої постуральної схеми вимагає збереження певних мозкових структур, і болючі процеси в окремих випадках призводять до дезорганізації схеми тіла»[3].

Схема тіла, або тілесний "Я-образ" особистості є базисом, на якому розгортається подальший розвиток «Я-концепції». Схема тіла і самопочуття особистості входять до структури «Я», оскільки, як висловлюється В. В. Столін, «вони вбудовані безпосередньо в психічну структуру організму»[3].

Схема тіла і самопочуття (як переживання актуального сприйняття власного тіла і його функціонального стану) є не «аналогами Я на рівні організму», а повноцінними «блоками» або підструктурами "Я-концепції»[3].

Схема тіла є відносно стійкою підструктурою «Я-концепції» і ситуативно виражається в подібних за основними своїм рисами «Я-образах» (особливо після юнацького віку, коли фізичний розвиток людини майже завершується).

А.С. Шмарян зазначав, що свідомість власного тіла є синтезом самосприйняття і служить в якості механізму відділення «Я» від зовнішнього світу.

Цікаво відзначити, що деякими авторами, чітко відділення «Я» від «не-Я» вважається основною ознакою актуального свідомого стану людини [1].

Проте можливо, і для наукової психології більш цінно, виділення специфічних функцій схеми тіла особистості. Однією з таких специфічних, але досить широких функцій є забезпечення адаптації особистості до умов зовнішнього світу. Без виділення образу тіла і його розмежування від образу об'єктивної ситуації особистість не може успішно адаптуватися до цього середовища.

Ж. Лерміт вважав, що схема тіла не є ні спадковою, ні вродженою. Тільки відбиваючи тілесні схеми інших, дитина набуває власний тілесний образ. Ж. Лерміт вважав, що до 5-8 років діти набувають образи частин свого тіла і лише у 8-11 років вони набувають здатність зіставлення цілісного образу свого тіла з тілесним чином інших людей, внаслідок чого схема тіла отримує довершеність. Схема тіла формується на основі власної рухової активності, а також завдяки роботі екстеро-і інтерорецепторів [1].

Дослідники відзначають, що ранній фізичний розвиток (акселерація) і володіння певним типом тілесної конституції (соматотипом) призводять до формування сприятливого тілесного «Я-образу», сприяють підвищенню престижу особистості серед її однолітків [1].

А це, у свою чергу призводить до підвищення рівня її соціальної адаптивності. Однак якщо акселерація сприяє розвитку товариськості і самоконтролю, то ретардація, породжуючи труднощі адаптації, приводить не тільки до негативних, а й до позитивних результатів: «Хлопчики-ретарданти виявилися більш емоційними, та володіють більш розвиненою уявою, що дуже важливо при зіткненні з несподіваними ситуаціями» [1].

У підлітків та юнаків помічається посилена увага до свого тіла, аналізу свого фізичного образу. Коли вони виявляють, що у них є якісь фізичні

недоліки, це їх сильно фруструє, породжуючи тривогу і дезадаптованість. Внаслідок таких фрустрацій, найчастіше в підлітковому віці, виникає синдром дисморфобії, чи марення фізичного недоліку. Наявність цього синдрому означає дезадаптованість особистості, оскільки він викликає серйозні труднощі в спілкуванні й інші характерологічні зміни, що перешкоджають процесам нормальної адаптації в широких сферах соціального життя. У таких випадках, коли власний фізичний недолік чітко усвідомлюється і бентежить особистість, можуть розгортатися психічні процеси компенсації та надкомпенсації, які за своєю мотивацією є адаптивними процесами. У літературі описано значну кількість подібних прикладів. Давньогрецький оратор Демосфен мав недолік мови, але ціною героїчних зусиль не тільки звільнився від нього, але й став знаменитим оратором.

Однак компенсація та надкомпенсація, про які докладно писав Альфред Адлер, не є єдиними адаптивними стратегіями особистості, у якої утворився фруструючий образ власного тіла і, отже, комплекс неповноцінності. Такі люди можуть систематично витіснити цей образ у підсвідоме, вносити до нього корективи на суто психологічному рівні. Робота цього механізму може привести, наприклад, до створення уяви, ніби власне зростання є середнім, а не низьким (як є насправді). Можливі й інші варіанти компенсаторно-захисної адаптації. Сформовані в результаті використання згаданих механізмів утворення є адаптивними підструктурами самосвідомості.

У інших осіб, незадоволених своєю зовнішністю, переважною адаптивною стратегією стає агресивність, одночасно у них розвиваються такі риси характеру, як помисливість і песимістичність.

«Людині здається, що через її фізичні недоліки навколишні погано ставляться до неї, або не сприймають її всерйоз: вона стає дратівливою і агресивною, і оточуючі починають дійсно не любити її, «підкріплюючи» тим самим її первинну установку» [2].

У літературі описується ще один варіант пристосування у людей з фізичним недоліком. Цей варіант полягає в тому, що такі люди пристосовуються до установок оточуючих.

«Наприклад, до низькорослих багато людей схильні ставитися поблажливо, як до «маленьких» не тільки за їх зростом, а й за віком. Можна ображатися цим і затівати конфлікти, а можна й справді поводитися інфантильно, користуючись заступництвом «великих» [2].

Будь-яка з цих адаптивних стратегій може призвести до тимчасового «стійкого стану», тобто адаптованого.

Наступне утворення Я-концепції – «Справжнє (актуальне) Я». У структуру цього психічного утворення - «справжнього (в сенсі «актуального») Я - включають те, якою людина здається собі в дійсності в даний момент.

«Справжнє Я» бере участь в адаптації особистості в актуальних соціальних ситуаціях, але якщо ситуації змінюються, то й вона зазнає деяких змін, що забезпечують гнучке реагування та регулювання поведінки і тим самим - адаптацію особистості.

«Динамічне Я» являє собою той тип особистості, яким індивід поставив перед собою мету стати. Це вже відносно стійка підструктура «Я-концепції». Вона, згідно з М. Розенбергом, залежить від соціального статусу особистості і можливості успіхів.

«Динамічне “Я” з плином часу змінюється під впливом різних факторів, зокрема успіхів і невдач особистості. У структурі «динамічного Я» центральне місце повинні займати:

- 1) претензії особистості;
- 2) ідентифікації з ідеальними для себе людьми і ідеалами;
- 3) ідентифікації з референтними групами і особливо з їх лідерами;
- 4) бажані статуси і ролі.

До «Фантастичного Я» входить уявлення про те, яким хотів би стати індивід, якби усе було можливо, тобто, якщо б можна було відволікатися від реальних умов життєдіяльності і розвитку.

Оскільки з досягненням зрілості особистість зазвичай все більшою мірою стає реалістом, то ми припускаємо, що структура «фантастичного Я», починаючи з кінця юнацького віку, поступово згортається. У повсякденному житті і в художній літературі цей процес називають «втратою ілюзій».

«Ідеальне Я» як підструктура особистості включає уявлення людини про той тип особистості, яким він повинен був би стати виходячи із засвоєних моральних норм, ідентифікацій і зразків.

«Ідеальне Я» стає такою метою, до якої прагне особистість більш-менш послідовно. Мова йде в основному про ті норми, які індивід засвоїв у роки дитинства. Це ті норми, які бажані для найбільш значимих соціальних груп і особистостей. В результаті соціалізації вони стали бажаними, і для даної особистості їх здійснення стало необхідним для збереження її самоповаги.

Виходячи з даного визначення «ідеального Я», запропонованого М. Розенбергом, структура і зміст цієї підструктури "Я-концепції» залежать від рівня морального розвитку особистості, її моральної соціалізованості і зрілості.

На кожному з рівнів і етапів морального розвитку особистості слід з'ясувати, якою, на її думку, вона повинна стати в процесі подальшого розвитку. Таким шляхом ми зможемо виявити різні незрілі «ідеальні Я», які поступово переходять один в одний, і в кожному наступному рівні вдосконалюються. І тут слід розкрити ті ідентифікації, які використовувалися особистістю при формуванні кожного з цих змінюваних «ідеальних Я».

Вирішення цих питань дозволить глибше зрозуміти внутрішню мотивацію особистості, оскільки «ідеальне Я» є спрямованою на майбутнє підструктурою «Я-концепції».

Ідеальні «Я-образи» людей утримують в собі тенденції свого здійснення і тим самим мотивують поведінку людини, вибір ним своїх соціальних статусів і ролей, основних цінностей, ідей і засобів їх досягнення.

Немає сумніву, що дослідження всіх цих проблем має виключно важливе значення для психології особистості і теорії адаптації.

«Майбутнє», або «можливе Я», як підструктуру «Я-концепції» М. Розенберг визначив як уявлення індивіда про той тип особистості, яким він може стати. Вважається, що цей тип може різко відрізнитися від «ідеального Я», оскільки людина може прагнути стати героєм, в той же час відчуваючи, що стає звичайним міщанином. Інакше кажучи, до свого «майбутнього Я» людина певною мірою йде мимоволі, крім свого бажання і наявності в психіці «ідеального Я».

У зв'язку з таким розумінням майбутнього, або «можливого Я» можна припустити наступне.

Хід реального розвитку особистості лише незначною мірою залежить від «ідеального Я» як внутріпсихічного мотивуючого утворення.

Розвиток особистості та досягнення нею будь-якого «можливого Я» залежить від тих реальних статусів і ролей, які особистість займає і виконує в різних соціальних групах, в першу чергу референтних. Якщо особистість має «ідеальне Я», але їй не вдається виконувати такі соціальні ролі, які призвели б до реалізації цієї підструктури «Я-концепції» шляхом перетворення на «динамічне Я», а потім і в «справжнє Я», то тоді це «ідеальне Я» може поступово редукуватись і, розпавшись, зовсім зникнути. У подібних випадках доводиться констатувати втрату особистістю перспектив здійснення своїх домагань і розчарування, глибоку фрустрацію.

Назву «Ідеалізованого Я» отримав той образ, яким особистості приємно бачити себе зараз. У літературі зазначається, що «... цей образ може включати в себе компоненти і «справжнього Я», і «ідеального Я», і «майбутнього Я» [1].

Наведене визначення «ідеалізованого Я» дозволяє припустити, що «Ідеалізоване Я» не є стійкою підструктурою «Я-концепції». Воно складається з різних елементів кількох підструктур «Я-концепції».

«Ідеалізоване Я» є ситуативним «Я-образом», що виникає в особливих соціальних ситуаціях.

В процесі формування «ідеалізованого Я» важливу роль відіграють механізми самоатрибуції і інтропроекції, оскільки саме вони дають змогу збагатити свою «Я-концепцію» новими, високо оцінюючими компонентами.

«Подані Я». Під назвою «експонованих "Я-образів"» розуміють такі образи і маски, «...які індивід виставляє напоказ, щоб приховати за ними якісь негативні або хворобливі риси, ідіосинкразії, слабкості свого реального Я» [1].

Очевидно, що такі «вітринні» «Я-образи» (а під уявними «Я-образами», на нашу думку, можна розуміти тільки стійкі ситуативні «Я-образи», які багаторазово відтворюються у відповідних ситуаціях і при виконанні відповідних ролей) є захисно-адаптивними утвореннями психіки. Їх можна назвати захисно-адаптивними підструктурами самосвідомості. Вивчення цих підструктур має особливу важливість для соціально-психологічної адаптації особистості. Ми могли б повністю погодитися із зауваженням, маски, що подаються симулюють такі риси особистості, які потрібні для виконання соціальної ролі в даній ситуації, але якими вона - як сама переконана - не володіє.

«Подані (репрезентовані) Я, як показали дослідження, частково є фальшивими і мають більше подібності з «ідеальним Я» особистості, ніж з реальним. Подібна фальш створює труднощі у спілкуванні, але має той позитивний наслідок, що одночасно сприяє просуванню особистості до здійснення свого «ідеального Я» [5].

Та обставина, як часто особистість користується цим механізмом, залежить, на нашу думку, від загальної соціальної зрілості особистості і,

зокрема, від таких її якостей, як розвиненість здатності до емпатії та соціальної компетентності.

«Фальшиве Я» і його захисно-адаптивні наслідки. Оскільки самопізнання - дуже складне і тонке явище, здійснюване значною мірою соціально-опосередкованими шляхами, то особистість нерідко набуває спотвореного уявлення про себе. Це найчастіше спотворене «справжнє (актуальне) Я», хоча, в принципі, будь-яка з описаних підструктур «Я-концепції» може бути спотвореною, що не відповідає структурі реальної особистості.

Спотворене «актуальне Я» називають «фальшивим Я». Для підтримки фальшивих, але бажаних «Я» особистість систематично користується такими механізмами, як самообман, дискредитація і витіснення. У результаті цих процесів особистість набуває такі негативні риси самосвідомості та характеру, як боязнь негативної самооцінки, очікування негативного ставлення від інших, нездатність до вчинків, що забезпечують самоповагу і ін. Це означає, що фрустроване «фальшиве Я» задіює такі захисні механізми, які, стаючи патологічними, призводять до ще більшого поглиблення стану дезадаптації особистості. Спотворений «Я-образ» перешкоджає адекватному розумінню власного досвіду, інших людей. Здійснюється перехід від спотворення самопізнання до спотвореного пізнання навколишнього світу, в першу чергу соціального. Спотворюється сприйняття міжособистісних відносин.

Слід зазначити, що описане явище є тільки окремим випадком більш загального психічного явища: власне уявлення особистості про себе, незалежно від того, адекватне воно чи спотворене, захищається за допомогою цілої системи особистісних механізмів: запускається внутріпсихічна активність особистості внаслідок систематичного використання певних захисних механізмів, їх комплексів і адаптивних стратегій, перебудовується структура особистості.

Висновки

Адаптивні функції образу Я неповнолітніх виявляються через структуру та основні психологічні механізми становлення самосвідомості особистості.

В процесі розвитку у підростаючої особистості з'являється можливість вибору тих чи інших варіантів адаптивних стратегій, які визначаються як внутрішніми так і зовнішніми умовами. Результат вибору відповідної стратегії і складає зміст і структуру образу Я неповнолітнього.

Як у теорії так і в практиці переважно відзначаються крайні полюси у функціонуванні образу Я, які є наслідком адаптації чи дезадаптації особистості. Однак для соціально психологічного супроводу процесу становлення досліджуваного феномена слід враховувати і проміжні варіанти, які характеризуються множинністю варіацій розгортання образу Я як психоструктури особистості.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку також вважаємо амбівалентність у функціонуванні образу Я. Тобто одночасне і прийняття і неприйняття особистістю себе, аутосимпатія і аутоагресія, любов і ненависть і інші суперечності, які особливо гостро переживаються саме у особистості неповнолітнього.

Зазначені акценти у вивченні образу Я потребують ретельних емпіричних досліджень із урахуванням таких методологічних підходів: системного, комплексного, генетико-моделюючого, ситуаційного, акмеологічного, нормативно - нтерпретативного.

Література

1. Налчаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы стратегии / А.А. Налчаджян . – 2-е изд, перераб. И доп. – Эксмо, 2010. – 368 с.
2. Кон И.С. Открытие “Я”. – М., 1978. – 273 с.
3. Меграбян А.А. Деперсонализация. – Ереван, 1962 – 275 с.

4. Психология самосознания. Хрестоматия / Редактор-составитель Д.Я. Райгородский. – Самара: Изд. Дом «Бах-рах-М», 2000
5. Столин В.В. Самосознание личности. – М., 1983. – с. 22
6. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии. – М: АспектПресс, 1999.

Реферат

У статті актуалізується проблема вивчення образу Я в руслі адаптивних процесів. Відзначається тенденція переважання в сучасній психологічній науці практичних досліджень над теоретичними, що зокрема накладає свій відбиток і на характері досліджень образу Я неповнолітніх. Серед багатьох причин виділяється та, що пов'язана із сучасним експериментальним етапом розвитку психології, зокрема бурхливим розвитком практичної психології та її затребуваністю у різних сферах суспільного життя.

Виявлено суперечності у поглядах на генезу та функціонування структурних компонентів образу Я у різних наукових підходах. Як от суперечності про локалізацію образу тіла, схеми тіла, або фізичного Я.

Обґрунтовано необхідність розуміння та урахування того, що будь-які адаптивні стратегії, які визначають зміст і структуру образу Я можуть призвести до тимчасового «стійкого стану», тобто адаптованого, або ж навпаки дезадаптованого. Яскравий приклад про низькорослість, або ж фізичний недолік, який може по-різному інтерпретуватися неповнолітнім в залежності від багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників. Тобто, висувається ідея про те, що слід враховувати усе розмаїття варіантів розвитку образу Я неповнолітніх в залежності від провідної системи інтерпретації нового досвіду та типових адаптивних стратегій, що сформувалися на попередніх етапах онтогенезу.

Адаптивні функції образу Я неповнолітніх як у теорії так і в практиці потребують нових методологічних принципів, підходів та орієнтирів. Зокрема таких, що узгоджувалися б із сучасними теоріями адаптації та психологічними закономірностями становлення образу Я неповнолітніх.